

FÁBRI ANNA

Vár, város, adoma

A Felvidék képe Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Krúdy Gyula műveiben

Amikor csaknem 170 évvel ezelőtt egy felvidéki magyar mágnás, Mednyánszky Alajos báró első könyvét megjelentette a pesti Hartleben kiadó, még senki nem gondolta, hogy ezt a metszetekkel ékesített német nyelvű útleírást: a *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn*-t (Festői utazás a Vág folyón Magyarországon-t) afféle motívumtárként forgatják majd a század magyar írói. Leginkább és legtöbbször Mikszáth Kálmán, aki saját előadásában újra közreadta a Vág-menti várak történetét is *Magyarország lovagvárai regékben* (1890) című könyvében.

A *Malerische Reise* Felső-Magyarország egyik jellegzetes vidékével ismertette meg az olvasót: a Vág völgyével, követve a folyó útját a hegyvidéktől (az eredettől) a síkföldig (a Dunával való egyesülésig). A 375 kilométeres víziutat író és olvasó tutajjal teszi meg: a parton városok, falvak, a hegytetőkön

középkori várak romjai tűnnek föl. Némelykor telik az időből meglátogatásukra, máskor pedig meg kell elégednünk elsuhanó látványukkal. A főúri útikalauz – egyébként komoly megbízható és képzett államhivatalnok – szakszerű felvilágosítással szolgál a települési és gazdasági viszonyokról, felhívja a figyelmet a természeti látványosságokra, de részletezően és kimerítően a címben megjelölt festőiség egyik tényezőjéről: a várakról és várromokról szól. Kevesen tudják, hogy a többnyire csak német nyelven publikáló Mednyánszky az első magyar romantikusok egyike, aki ugyanolyan élénk vonzalommal fordult a regényes középkor, mint a népköltészet felé. E vonzalmát igazolja a Festői utazást követő, ismét csak német nyelvű könyve: az *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (Mondák, regék és legendák a magyar előidőkből, 1829).

Mednyánszky útleírása és regegyűjteménye Felső-Magyarország felé terelte az irodalmi érdeklődést, noha annak csak egyetlen jellegzetes vidékét mutatta be. A fenségesen zord hegyvidék, a messzeségbe vesző erdőségek, a várak és várromok – a visszahúzódás és magány, a rejtekhely, a múlt idő metaforáiként tűntek föl a gyermekkorát élő magyar irodalomban is, s így természetes, hogy a hegyek, erdők, várak és várromok vidéke: a Felvidék, vissza-visszatérő színhelye lett a – francia romantikusok és Walter Scott nyomán – saját hangjukat próbálgató magyar elbeszélők műveinek.

A költők vonzódása talán még nagyobb volt: a regék és mondák megverselésének kordivatja kitüntetett szerephez juttatta a középkori nagyurak földjét, a Felvidéket. Amikor az ifjú Petőfi Sándor, alig tizenhat évesen, elkészítette a magyarországi várromok jegyzékét, a lajstromba vett 60 épületmaradvány kétharmada felső-magyarországi volt. Petőfi, aki nem győzte hangsúlyozni, hogy szíve az Alföldé, és csupán a csodálat fűzi a Felföld zord, regényes vidékéhez, később hosszú heteken át utazgatott Felső-Magyarország keleti tájain, s úti-jegyzeteit öt folytatásban tette közzé a nagyközönség számára. Ezek az úti-jegyzetek az Alföld-kultusz igézetébe merült magyar irodalomban bizonyos feltűnést keltek, s ezt csak fokozta az a „költői verseny”, amelynek során Petőfi két fiatal költőtársával (Tomba Mihállyal és Kerényi Frigyesel) mérkőzött meg egy idillikus kárpáti táj megéklésében.

Az érdeklődést, persze, nemcsak az irodalom táplálta a Felvidék iránt, hanem az a körülmény is, hogy – elsősorban keleti, észak-keleti régiója – a magyar politikai élet számos meghatározó alakjának szűkebb pátériája volt. Innen érkezett a politikai élet legfőbb színterére, a Felső-Magyarország nyugati nagyvárosába, Pozsonyba, az országgyűlésre Kossuth Lajos, az ellenzék vezére csakúgy, mint a konzervatívok – korán elhunyt – vezérpolitikusa, Desseffy Aurél. Az 1840-es években Pesten gyülekező fiatal ellenzéki értelmiségiek körében is feltűnően nagy szerepet játszottak a polgárius felvidéki városok szülőttei és az iskolák nevelői. Ők birtokolták a sajtó kulcspozícióinak nagy részét is. A legfiatalabbak közül való volt, de végül a legnagyobb jelentőségre jutott közülük egy, a Felvidék délnyugati peremvidékéről származó publicista, szerkesztő, a regényíróként 21 éves korában, 1846-ban debütáló Jókai Mór, majdan a 48-as forradalmi napok egyik hőse.

Jókai lesz az első, aki hatalmas, és az egész magyar regényirodalmat meghatározó életművében nemcsak esetlegesen, hanem időről időre is visszautal Mednyánszky báró könyvére, a *Festői utazásra*, s annak nemcsak adataihoz és regebetéteihez kapcsolódik, hanem szemléletéhez is. A hajózás nézőpontja mint elbeszélői nézőpont, nemegyszer tűnik fel a Jókai-regényekben, sőt az író egyik fő művében, *Az arany emberben*, történetformáló szerephez is jut.

Jókai a Duna-menti Komáromban, a *Festői utazás* célállomásán született, és gyermekéveit is itt töltötte. A regényes Duna-szigete-

ket, amelyek a két parton épült város pihenőkertjeiül szolgáltak, tucatnyi Jókai-mű örökítette meg, akár csak a komáromi várat, azt a komor, hatalmas katonai erődítményt, amely a Habsburg Birodalom legerősebb védművei közé számított, s amelynek 1849-ben oly fontos szerep jutott a magyar szabadságharc történetében. A gyermekkori benyomások, az írói emlékezetben híven megőrzött jellegzetes alakok: a komáromi kereskedők, hajósok, iparosok, katonák, nemesek és polgárok, magyarok és más nemzetiségűek, férfiak és nők elkísérték Jókait csaknem hat évtizedes írói pályáján.

Gyakran tűnik föl Jókai műveiben Pozsony is: kikerülhetetlen helyszín ez egy olyan író számára, aki a szabadságharcot követő önkényuralmi korszakban a közelmúlt felemelő emlékeit akarja a közönség elé idézni. Pozsonyban, a nagyszerű reformországgyűlések városában készítették elő s fogadták el a magyar nemesség képviselői az ország modernizálásának törvényeit, köztük azokat a csaknem példa nélkül valókat is, amelyek a nemesi rend előjogainak (azaz voltaképpen az egész rendnek) eltörlését mondták ki. (Jókai maga is ezek szellemében hagyta el a nemesi y-t nevéből, s helyettesítette a polgárius i-vel.)

Az író azonban egy másik Pozsony: a német polgáráros képét is megörökítette. Ő, aki cseregyermekként – hogy elcsajátítsa a német nyelvet – valaha két esztendő telt Pozsonyban, s jól ismerte a polgárházak életét, a pékségek, cukrászdák illatában fürdő kis utcák hangulatát, egyik, feltűnően személyes hangú regényében (*Mire megvénülünk*, 1865) hosszú fejezeteket szentelt egykori, harmincas évekbeli pozsonyi élményeinek. Ezekkel az életteli képekkel szemben komor kontrasztként áll másutt annak a századvégi pozsonyi palotának a rajza, amelybe étellel és önmagával meghasonlott arisztokrata úrnője mintegy vezeklésképpen zárkózik be. E palotában nincs helye a természetességnek: a télikert virágai művirágok, s a felettük repkedő lepkéket és szitakötőket kis gépezetek helyettesítik. Úgy tetszik, Jókai csak a régi országgyűlési Pozsonyt látta és ábrázolta elevennek, s a halott palota képét egy kicsit az önmaga dicsőségét túlélő város jelképéül szánta.

Az életrajzi szempontból oly fontos két város, Komárom és Pozsony mellett a felvidéki színhelyeknek valóságos kaleidoszkópja van jelen Jókai életművében: városok, falvak, regényes tájak színes, változatos sokasága. Természetes, hogy történeti tárgyú művei közül mindazok, amelyek a XVIII. század eleji, Rákóczi-féle függetlenségi harc korát elevenítik meg, Felső-Magyarország festői vidékein játszódnak. A közelmúlt megrázó eseményeit, az 1831-es felső-magyarországi kolelázadás véres emlékét fölidéző regénye, a *Szomorú napok* (1848–1856) cselekménye is értelem-szerűen kötődik felvidéki színhelyekhez. Ez a pánszlávizmus kísérletével is viaskodó mű talán az első irodalmunkban, amely a nemzetiségi kérdést mint szociális problémát is szemléli, s miközben a nemzetiségi ressentiment okait keresi, köztük a magyar nemzeti önhittséget is megjelöli.

Jókaitól, a sokáig vetélytárs nélkül legnépszerűbb és legolvasottabb magyar írótól teljes mértékben idegen volt a nemzetiségiekkel szembeni előítélet és türelmetlenség. Soha nem a nemzeti gyűlölködésre, hanem a megbékélés szándékának felkeltésére és elmélyítésére hangolta olvasóit. Kora és nemzete gyermeke volt: általában nem állított nemzetiségi, s így szlovák hősokeket sem művei középpontjába – a magyar életproblémák izgatják, de nem tagadta, hogy ezek közé a nemzetiségi kérdés is odatarozik. A nemzetiségi mozgalmakról viszonylag keveset írt, mégis sokkal többet, mint regényíró kortársai.

Több művében hangsúlyozta, hogy a magyarországi szlovákok többségükben magyar érzelműek voltak 1848–49-ben, s azok maradtak ezután is. Hazaszerető, tehetséges és törekvő emberfajtának írta le a szlovákságot, olyan népnek, amely „szegényebb és szaporább, minthogy megélhessen az istenadta földből: kénytelen kivándorolni a széles világba. De nem koldulni jár, mint a dervis; nem szolgálatba áll, mint a helvéta, hanem dolgozik, kereskedik... Beszélni nem tud magyarul, hanem érzi a haza szerelmét, azt nagyon jól tudják és vérezni is tudnak érte. Még többet is: túrni és dolgozni is tudnak érte”.

Jókai nagyhatású irodalmi ábrázolója lett a század derekán a Felvidék csaknem évszázados nagy problémájának, „a kárpáti pauperizmusnak” is. A „felföldi nyomor” már a forradalmat megelőző években is gyakori témája volt a sajtónak, s a vele kapcsolatos híradások feltűnően elszaporodtak az 1850-es években, amikor a régió gazdasági és szociális gondjai tovább növekedtek. Egy 1856-ban írt, a tíz év előtti felvidéki éhínség napjait felelevenítő regényében (*A régi jó táblabírák*) Jókai nemcsak az ellehetetlenült birtokviszonyokra, a közigazgatás sürgető feladataira hívta föl a figyelmet, hanem itt és ekkor ábrázolta először úgy a Felvidéket, mint a pusztuló rendi társadalom egyik jellegzetes színhelyét. A romantikus irodalom kedvelt motívuma, a régi dicsőséget szimbolizáló középkori vár itt szenvedti el először irodalmunkban azt a csúfos lefokozást, amely a nagyszerűség minden vonásától megfosztja, s csupán a színpadi díszlet szerepét hagyja meg számára. Jókai e regényében a középkori rablólovagok komor s félelmet keltő építményét egy erkölcstelen spekuláns először áruraktárnak alakítja át, majd rákapva a

parvenű-szerep ízére, mások múltjának emlékeit saját jövője szolgálatába állítja.

A régi nagyságról és hatalomról tanúskodó falak között folyó kisszerű, méltóság és ílés nélkül való élet problematikáját Jókai felvidéki színhelyeken játszódó regények egész sorában veti föl. Vár és várrom az ő művészetében válik először a megváltozott társadalmi szerepek és presztízsek szimbólumává, hogy azután majd különösen éles megvilágításban tűnjön föl újra az ifjabb kortárs, Mikszáth Kálmán műveiben.

Jókai, aki szinte életműve vezérmotívumává emelte a zárványhelyzetek ábrázolását: a Felvidéket társadalmi és természeti zárványokban feltűnően gazdag régióknak mutatta be. A hegyek tetejére épített várak, a szurdokokkal körbezárt, erdősegek sűrűjében rejtőző települések, a maguk elkülönülő életébe zárkózó nemzetiségek, rendek és kultúrák vidékének. Az egész magyar vidéki élet zárványjellegét szimbolizálja az a felső-magyarországi falu is, amelyet *A kőszívű ember fiaiban*, az 1848–49-es szabadságharc eposzának is nevezett, legolvasottabb regényében örökített meg.

Ez a falu időn és társadalmon kívül él és még a térképen sem szerepel. Státuszát a legtekintélyesebb helyi birtokos tömören így foglalja össze: „Mink nem vagyunk sehol.” Maga az író pedig e zárványtelepülést uraló sajátos mentalitást is egy anekdotával világítja meg: 1849 végén, a harci események elcsitulásával, arra a kérdésre, járt-e ellenség a faluban, így válaszoltak a lakosok: „Itt nem, de a szomszédban járt *mind a három*: a német is, a muszka is, a magyar is.”

A regényben Jókai nemcsak az identitás nélküli falu ábrázolásában remekelt, hanem a bonyolult, sok szálon futó történetben egy időről időre előtérbe állított komikus alak: egy félig (vagy teljesen) szlovák magyar nemes szerepeltetésével azt a problematikát is megelőlegezte, amely a századvég legnépszerűbb írójának, Mikszáth Kálmánnak csaknem egész életművét meghatározza majd. Ez pedig az identitászavar, vagy inkább az identitás-pragmatizmus problematikája.

Jókai, a nagy romantikus tájleíró, sokszor élt a táj és lelkiállapot rajzának egybeolvasztásával, s ezek néhány felejthetetlen példája éppen a Kárpátok vidékéhez kapcsolódik. *A kőszívű ember fiaiban* például két kárpáti magaslat is szerepel: az egyikről a megtalált Magyarországot pillantják meg az idegenből megtérő (menekülő) hazafiak, a másikkól Magyarország elvesztését (megszállását) szemlélnek a hazaárulók.

Az életmű egyik legkülönlegesebb tájleírása is a Felvidékhez kötődik. *Fekete gyémántok* (1870) című regényében a régi méltóságát veszített vár és a szegénységből tisztos munkával kilábaló bányászfalu képe mellett Jókai egy csodálatos föld alatti tájat is az olvasó elé rajzol. Egy kőszénbánya titokzatos, veszélyekkel teli világát, amely ugyan végül is az ember uralma alá kerül, de őrizi a föld ember nélküli életének emlékét is.

Ám, ha felejthetetlen oldalakat szentelt is az író a felső-magyarországi tájaknak, s ha mégoly nagy figyelemmel fordult is az itt zajló élet gazdag változatossága és sajátos problémái felé, a Felvidék csak egy, s nem is a legfontosabb régió Jókai hatalmas regényvilágában. Az írói sikerek útján éppen elinduló Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán nekrológját fogalmazva, a lezárult nagy életművet az írófejedelem Jókaiéhoz hasonlítva erről így szólt:

„Amikor Jókait temettük, éppen Mikszáth írta valahol, hogy Jókai úgy megyen át a másvilágra, mint egy király, egy táborra való kíséret szegődik nyomába. Az alakjai, akiről írt, akiket teremtett, akiket az íróasztal mellől látott. A legszínesebb tábor volt az. Királyok és basi-bozúk, hercegnők és rablányok. Nemcsak a magyar történelem, de jóformán minden nemzetnek a története szolgált kíséretül a Mikszáth látta másvilági menethez.

... Ha Jókai különböző népek százaiból válogatta ki másvilági környezetét, Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba. Egy vármegyét, amely valahol ott van az Ipoly mentén, de fölnyúlik a Kárpátokig, szélességben pedig érinti Sároost és Besztercét. Amerre a költő lépkedett valamikor. Szinte minden lépése nyomának megtaláljuk a helyét a könyveiben. És elviszi magával az egész Felvidéket a másvilági tartózkodására.”

Mikszáth Kálmán, a Felvidék írója, egy kis felső-magyarországi faluban született és közeli kisvárosokban végezte iskoláit. Felőtt életét az egyik felvidéki megyeszékhelyen kezdte hivatalnokként, s későbbi feleségét, hivatali főnöke lányát is itt ismerte meg. Családi, rokon kötelek, a gyermekkor és az ifjúság élményei eltéphetetlen szálakkal fűz-

ték ide azután is, hogy 26 éves korában a fővárosba költözött. Kisebb megszakításokkal haláláig Pesten élt, itt lett sikeres író – Jókai mellett a legnagyobb és legnépszerűbb –, akadémikus és országgyűlési képviselő, de – Jókaival ellentétben – a lelke mélyén, a szívében mindig is vidéki maradt. (Halála előtt néhány évvel egy nagyobb írói honoráriumából birtokot vásárolt a szülőföldjén, s ha csak tehetett, ott időzött.)

Amikor arról beszélt, hogy az igazi nagy írói sikert is a szülőföld gyermekkorából megőrzött történetei hozták meg a számára, arra a két kis kötetre utalt, amely mindmáig prózairodalmunk fényes teljesítményeként él a köztudatban: *A tót atyafiak* és *A jó palócok* tizenkilenc elbeszélésére (1881–1882). Meg szokták említeni, hogy ezek a történetek új megvilágításban állították irodalmunk színpadára a falut és a parasztot, s némelykor még arról is szó esik, hogy ezekben az elbeszélésekben a vidéki emberek, magyarok és szlovákok, egy felbomlóban, elveszőben levő világ lassanként legendává, meséssé formálódó hőseiként jelennek meg. *A jó palócok* tüneményes sikere emelte ki az íróat az irodalom szürke munkásainak sorából. Ez a siker egyben a regionális témák elismerését is jelentette, amit az író magát a Nagy Palóc névvel tisztelte meg. Ezekkel az elbeszélésekkel Mikszáth szűkebb pátriájának lakói: a palócok léptek be irodalmunk világába s a halhatatlanságba. A palócokat – e felső-magyarországi magyar nyelvű népcsoportot – Mikszáth elbeszélései révén ismerhette meg a nagyvilág: a nevezetes kötetet díszkiadásban, a saját nyelvére fordítva vehette kézbe a századvégi angol és német olvasó. Később természetesen – a többi között – szlovák nyelvre is lefordították.

A szlovákság körében alighanem Mikszáth lett a legismertebb magyar író (s talán az ma is): jelentősebb művei kivétel nélkül mind olvashatóak szlovák fordításban is. És ez nagyon is érthető. Hiszen Mikszáth a mai Szlovákia csaknem minden táját megörökítette írásaiban, s talán ő ábrázolta a legtöbbször és a legváltozatosabb helyzetekben a szlovákság életét is.

Ha a szlovák ember meg is jelent már korábban irodalmunkban, a szlovák nyelv egyértelműen csak a Mikszáth-művekkel foglalt el itt bizonyos helyet magának: az író magukat magyarnak valló hősei egyfajta nyelvi kényelemszeretetnek hódolva gyakran váltanak át diskurzus közben a szlovák nyelvre.

Példátlan újítás ez. Bár irodalmunkban mindig is polgárjogot élveztek bizonyos idegen kifejezések és beszédfordulatok: történeti okokból elsősorban latin nyelvűek, de valamely sajátos beszédmodor érzékeltetése kedvéért más nyelvekből, így a nagyvilági francia vagy angol mellett a nemzetiségek nyelvéből is kölcsönöztek szavakat a magyar írók – Mikszáth előtt senki nem beszéltette következetesen valamely nemzetiség nyelvével kevert magyar nyelven hőseit. Az pedig különösen szokatlan volt, hogy Mikszáth történetmondóként is szívesen élt egy-egy szlovák kifejezéssel.

Mikszáth virtuóz elbeszélő volt: nem másolta, hanem újratereztette az élő beszéd elevenségét, s

e teremtő folyamatban ezernyi megfigyelésre, emlékre, tapasztalatra épített. A Felvidék gazdag, változatos és ellentmondásos világát megjelenítve, a kevertnyelvűséget a változatosság és ellentmondásosság egyik kifejeződésének s összebékülési formájának ábrázolta.

Mikszáth életművében a Felvidék szinte önálló ország, amelyet csak a parlamentarizmus és a közigazgatás szálai kötnek az országos politikához, elsősorban a fővároshoz, Budapesthez. Mikszáth egyszerre poétikus és humorisztikus előadásában általában önmagával beérő élet a Felvidéké. A derűs megelégedettségben élő falvak és városkák tengerében azonban komor szigetekként különülnek el a várak és várromok. Nemcsak azért, mert múltjuk révén helyük van a történeti magyar világ egészében, hanem azért is, mert jelenlegi lakóik nem a jelenben, hanem a múltban élnek.

Vár és város ellentétpárjára építette föl Mikszáth a *Festői utazásból* ismert Vág völgyében játszódó nagyszerű regényének, a *Beszterce ostromának* (1894) történetét. A feudális vár és a polgári, vagy inkább kispolgári város nemcsak a rendi különbségeket jelképezi, hanem a magyarság és szlovákság mentalitásbeli távolságát is. Az, hogy a *Szent Péter esernyője* (1895) című regényében (amely könyv mellesleg az akkori amerikai elnök, Roosevelt kedves olvasmánya volt) a város ellentétpárjaként nem a vár, hanem a falu jelenik meg, arra utal, hogy Mikszáth a szlovákságon belüli társadalmi rétegződés problémáira is felfigyelt, s megmutatta a városi élet asszimilációs (olykor épp ellenkezőleg: disszimilációs) készítéseit s a falu konzervativizmusát.

Ahogy Mikszáth felvidéki falvai ritkán magyarok, úgy a falusi házaktól, utcáktól kikerítéssel és árnyas fákkal, parkokkal elválasztott udvarházak többnyire azok, legalábbis a bennük zajló élet stílusa szempontjából. Régi nemesi családok fészkei ezek, s bár a nemesség egykori tekintélyéből és gazdasági hatalmából már semmi nem maradt, lakói féltékenyen őrzik az ancien régime szellemét.

Az egykori nemesség látszatéletének, hamis reprezentálásának külön művet szentelt az író: a Felvidék északkeleti megyéjében, Sárosban (ahogy valahol írta: a magyar Gascogne-ban) játszódó *Gavallérok* (1897) című kisregényt. A címszereplő „gavallérok”: udvarházak elszegényedett lakói és rokonaik, az őseik otthonába csak látogatóba visszavisszatérő, szerény fizetésből élő kishivatalnokok. Valamennyien úgy tekintenek egymásra, mintha mindaz, ami az idők során elveszett (birtok, vagyon, presztízs), még mindig megvolna, de némelykor, ünnepi alkalmakkor, szükségét érzik annak is, hogy lássák, tapintsák e hajdani jómód kelleit, s eljártsszák a nagyvonalúságot, gavallériát. Ilyenkor összeadják a porcelán- és ezüstműt, az ékszereket és díszruhákat, ideértve a rövid időre inassá előléptetett mindenek szolgák libériáit: a gondtalan gazdagság kelleit, hogy élvezzék azt a szerepet, amelyet a múltban betölthettek a gyárik szerint, a jelenben is be kívánnak tölteni.

Mikszáth nemesi felvidéki nemesek: sokszor szlovák vagy lengyel eredetű neveikben csak a ne-

mesi y utal magyarságukra. De magyarrá teszi őket családjuk múltja, a valaha élvezett nemesi kiváltságok s a nemesi összetartozás emléke, valamint a veszteségeiket enyhíteni igyekvő kormányzat hivatali elhelyezkedésüket segítő jóindulata. Ahogy Jókai egyik félig szlovák, magyarul csak törve beszélő nemesa a nemesi előjogok egyik legelszántabb védelmezőjeként mutatkozik, ugyanúgy lesz Mikszáth felvidéki nemesinek többsége a közéletben a magyar érdekek buzgó védelmezője, a magyar nyelvű oktatás rendíthetetlen híve, míg házi körben esetleg kényelmesebbnek találja a szlovák nyelv használatát.

Ellentétben az udvarházak világával, a felvidéki városok, de még inkább a városkák a kedélyes, önmagával megelégedett hétköznapi világ színterei Mikszáth műveiben. Az író sokáig tetszéssel, bár tagadhatatlan iróniával figyeli a kisvárosi életet, elsősorban a saját sorsukról való döntés jogával élni akaró polgárokat, de világosan látja, és meg is mutatja, hogy a városi élet szabadsága látszatszabadság. Tudják ezt többnyire maguk a Mikszáth-hősök is, leszámítva a fiatalokat, akiket még több szál fűz az ideákhoz, mint a realitásokhoz.

A feudális világ megmaradt hatalmát még mindig elevenen érző kisvárosi polgár éppúgy meg egyezésre törekszik, hogy törvényben biztosított polgári jogainak nagy részét birtokolhassa, mint ahogy a történelmi szerepét veszített nemes is kész a legképtelenebb megalkuvásokra, csakhogy megőrizhesse látszatekintélyét. E megalkuvások és kiegyezések nyomai azután megjelennek a nyelvben, az egymástól kölcsönzött beszédfordulatokban, a gesztusokban, a közszereplések és a társasági élet etikettjében. Kevert identitású, sőt identitászavaros világ a felső-magyarországi városok és kisvárosok világa Mikszáth szemében, amelyet még a rendi vagy nemzeti alapú ideológiák sem képesek egységesíteni. Az évek előrehaladtával a Felvidék a halmazott – és többnyire elkendőzött – konfliktusok földjét testesítette meg számára, ahol ugyan általában kerülnek a végletes összeütközéseket, némelykor mégis jóvátehető dolgok történnek.

Mikszáth utolsó regényében, *A fekete városban* (1910) már a városi (polgári) és vidéki (nemesi) mentalitás kibékíthetetlen ellentéte jelenik meg, amely nemcsak feloldhatatlan konfliktusokhoz vezet, hanem tragédiába is torkollik. *A fekete város* története a felvidéki múltban, a XVII. század fordulóján, a Rákóczi-felkelés körüli években játszódik, középpontjában azonban nem a nagy történelmi események állnak, hanem két rendíthetetlen rendi öntudatú ellenfél: a szepességi szász város, Lőcse polgárainak és a nemes Szepes vármegye vezetőjének harca. Ez a regény tanúságtétel – a legnagyobb magyar politikai tisztánlátók egyike, számos politikai satíra, regény, tárca és karcolat szerzője: Mikszáth Kálmán élete végén illúziótlannul, székszissel vegyes kétségbeeséssel nézett az ellentétek csupán a felszínen – s sokszor erőszakosan vagy önáltató módon – elrendező magyar élet jövőjére.

Ha az emberek és a jövő iránti illúzióit sorra el is veszítette az író, örök és változat-

lan maradt mindvégig a felvidéki táj, gyermekkorra világa iránti vonzalma. Regényeiben és elbeszéléseiben mindvégig ugyanolyan méltósággal magasodnak a kéklő messzeség hegyei, ugyanolyan öntörvényű nyugalommal mennek a maguk útján a folyók, susognak az erdők és nyílnak a virágok, mint első sikeres felvidéki történeteiben. Mikszáth e leírásai nem változatosságukkal ragadják meg az olvasót, hanem személyességükkel.

Már idézett Mikszáth-nekrológiájában Krúdy Gyula feltette a kérdést: „valóban olyan-e a Felvidék, amilyennek Mikszáth látta?“, pedig mint író, nagyon is jól tudta, hogy az igazi kérdés nem ez. Hanem az, hogy ezután vajon nem Mikszáth szemével látjuk-e örökké a Felvidéket?

Krúdy Gyulának nagyon is sok mondanivalója volt erről az utóbbi, fel nem tett kérdéstről. Hiszen első nagyobb közfigyelemre méltatott regénye, Mikszáth-parafrazisok gyűjteményeként is olvasható. *A podolini kísértet* (1906) című regény s a hozzá kapcsolódó etűdnovellák nemcsak felvidéki meseanyagukban tartanak szoros rokonságot a mikszáthi életművel, hanem a zárványéletek bemutatásában is. És talán abban is, hogy Krúdy a polgári lét titkos benső meghasonlottságát először éppen a középkori Felvidék városainak életét idéző történeteiben jelenítette meg. De már ezekben az elbeszélésekben is ott munkáltak azok a személyes élmények, amelyek az író későbbi felvidéki témájú írásait oly felejthetetlenül egyénivé formálták.

Podolin, e lengyel határszél közeli városka képét Krúdy emlékezete gyermekkorra meghatározó jelentőségű színhelyei között őrizte meg: tízéves korában az itteni piarista gimnáziumba és konviktusba íratják be megkomolyodását remélő szülei. Az évszázados lengyel fennhatóság* középkorias emlékei, a ködös hegyvidéki esték, a szokatlanul hosszú és kemény telek afféle mesés, világvégi hangulatot kelthettek az alföldi kisiúban. Minderről nemcsak az 1906 és 1910 között megformált, s a szepességi színhelyekre álmódott középkori történetek sora tanúskodik a Krúdy-életműben, hanem az őket követő Szindbád-novellák első, meghatározó darabjai is.

Szindbád, az írónak ez a költői alakmása, irodalmunk legismertebb és legkülönösebb hősei közé tartozik, afféle örök életű figura, aki 1911-es nagy sikerű debütálását követően végigkísérte Krúdy pályáját. A csaknem 100 Szindbád-történetet nemcsak a főhős személye tartja össze, hanem az utazás motívuma is. Szindbád szerelmi emlékei után, az elveszített múlt nyomát keresve utazik, s talán nem meglepő, hogy első útjai az első érzelmek színhelyére, a Felvidékre, Podolinba vezetnek.

Az emlékkereső utak – a dolog természete szerint – általában kisebb-nagyobb kiábrándulással járnak, öröknek mutatkozik azonban a városka álomszerű elzártsága: az emberek ugyan megöregedtek, de a régi hangulatok frissek és elevenek maradtak. Ahogy valaha Med-

nyánszky báró, a precíz hivatalnok, egy tutajút álomlásait követve számba vette a Felvidék nyugati vidékének várait, városait, falvait, úgy csaknem 100 évvel később Krúdy, a legköltőibb magyar elbeszélő, emlékei nyomában haladva a lengyel határ közeli felvidéki városkák hangulatleltárát készítette el.

Iskola, kolostor, templom, cukrászda, kocsmá – ezek a leggyakoribb állomások Szindbád s más Krúdy-alakok felvidéki nosztalgiaútjain; meg, persze, a polgárházak, amelyekben tisztes családi élet zajlik és cserépkályha duruzsol. És csaknem mindig, mint egy távoli orosz kormányzóságban, hull a hó („a kárpáti hóesésnek hangja van” – állítja az író), a kanyargós hegyi utakon szánkók csilingelnek: mindenféle utazók kergetik a jószerencsét vagy a múlt emlékeit.

Krúdy előadásában a felvidéki kisvárosok élete csöndes, álmódzó és olyannyira egyszerű, hogy a leghétköznapibb kereskedelmi utazó is titokzatos kalandorként tűnik föl a helybeliek, s így azután önmaga előtt is. Krúdy minduntalan hangsúlyozza, hogy ez a vidék mindenféle értelemben a periférián helyezkedik el: múltja nem magyar múlt, nyelve kevert, s a lengyel királyok városa, Krakkó lényegesen közelebb esik hozzá, mint Magyarország fővárosa: Budapest.

A határszéli helyzet ténye egyszersmind sokatmondó, sok jelentésű metafora is Krúdy számára. Átutazók állomása: egyszerre valóságos és álomszerűen tűnékeny hely. Másfelől nézve: egy több száz éves életforma zárványa és „száműzöttek”, renitens szerzetesek és pajkos kisdíjakok kényszerű lakhelye.

Már a tízes évekbeli Krúdy-elbeszélésekben – sőt a korábbiakban és *A podolini kísértet*ben is – a Felvidék mint emlék, mint a képzeletben, mesében vagy legendában megőrzött múlt jelenik meg. S ebből a szempontból igazán mindegy, hogy személyes vagy történeti múltról, a tegnapról, vagy száz évekről eszelőtről van szó.

Nem sejtette az író, hogy később, a húszas években ez az emlékjellel különös intenzitásra tesz szert, hogy ekkor már nem Podolinig (vagy tovább) kell utaznia a határszélre igyekvőnek: a határok összezsugorodtak, s a Felvidék megszűnt Felvidék lenni. Amint Csehszlovákia része lett, nevét is elvesztette: magyar lakói is Szlovénzónának nevezték. Amikor 1925-ben, *A szakácskönyv és a játékosbolt* című elbeszéléseinek hőseként utoljára utaztatta kedvelt Szindbádját Krúdy a Felvidékre, a kissé megöregedett hősnek meghökkenve kellett tapasztalnia, hogy a promenádon idegen nyelven beszélgettek körülötte az öregasszonyok”. Az 1930-ban megjelent *Boldogult úrfikoromban* című regényében, ebben a hasonlíthatatlan remekműben, már úgy áll elének a Felvidék és a felvidéki – s tegyük hozzá, az egész tegnapi – magyar élet, mint társalgási téma. Valaha, nemrég, még valóság, most már csak szó.

* Podolin egyike volt annak a 13 szepességi városnak, amelyeket Luxemburgi Zsigmond német-római császár egyszersmind magyar király pénzzavarba kerülve elzalogosított a lengyel királynál. Az átmenetnek induló lengyel uralom végül is 300 évig tartott.